

הרב חיים דרוקמן

אבות לבנים

שיעורים במסכת אבות

פרק ה

אור עציון ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

תוכן העניינים

11 לוח ראשי תיבות וקיצורים

משניות מסכת אבות

13 פרק ה

שיעורים על פרק ה

23 בעשרה מאמרות נברא העולם	משנה א
31 עשרה דורות	משנה ב (א)
39 אברהם ונח	משנה ב (ב)
47 עשרה ניסיונות	משנה ג (א)
53 מטרת הניסיונות	משנה ג (ב)
60 בין הניסיון הראשון לאחרון	משנה ג (ג)
67 עשרה ניסיונות ועשרה ניסים	משנה ד (א)
78 ניסים, מכות וניסיונות	משנה ד (ב)
90 עשרה ניסים בבית המקדש	משנה ה (א)
99 מטרת הניסים בבית המקדש	משנה ה (ב)
105 הברואים בערב שבת בין השמשות	משנה ו
109 מה בין גולם לחכם?	משנה ז
115 שבע פורעניות על שבע עבירות	משנה ח
122 שבועת שווא וחילול השם	משנה ט (א)
131 גלות באה על שמיטת הארץ	משנה ט (ב)
139 משמעותן הגדולה של מתנות עניים	משנה ט (ג)
148 ארבע מידות באדם	משנה י
160 ארבע מידות בדעות	משנה יא
167 ארבע מידות בתלמידים	משנה יב
173 ארבע מידות בנותני צדקה	משנה יג
178 ארבע מידות בהולכי לבית המדרש	משנה יד

184 ארבע מידות ביושבים לפני חכמים	משנה טו
191 אהבה שאינה תלויה בדבר	משנה טז
200 מחלוקת לשם שמיים	משנה יז
208 המזכה את הרבים	משנה יח
216 תלמידי אברהם ותלמידי בלעם	משנה יט (א)
225 עין טובה ועין רעה	משנה יט (ב)
234 "לעשות רצון אביך שבשמים"	משנה כ
241 הדרגה בחיי האדם ובהופעת הגאולה	משנה כא (א)
251 תפיסת המלחמה בישראל	משנה כא (ב)
262 בן בג ובן הא הא	משניות כב-כג (א)
269 מעלת התורה ועמלה	משניות כב-כג (ב)
277 הכובש והישר	משנה כג

משנה א

בעשרה מאמרות נברא העולם

בְּעֶשְׂרֵה מְאֻמְרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם. וּמָה תִּלְמוּד לֹאמַר?
וְהֲלוֹא בְּמֵאמֵר אֶחָד יָכוֹל לְהַבְרִאות! אֲלָא, לְהַפְרֵעַ
מִן הַרְשָׁעִים – שְׂמֵאֲבָדִים אֶת הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא
בְּעֶשְׂרֵה מְאֻמְרוֹת, וְלִתֵּן שְׂכָר טוֹב לְצַדִּיקִים –
שְׂמֵקִימִים אֶת הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בְּעֶשְׂרֵה מְאֻמְרוֹת.

א. "מה תלמוד לומר?"

על משנתנו, העוסקת בעשרה מאמרות שנברא בהם העולם, מקשה רבי יצחק אברבנאל עשר קושיות. נזכיר שתיים מהן.

המשנה אומרת: "בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד לומר? והלא במאמר אחד יכול להבראות! אלא, להפרע מן הרשעים – שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות". משמע מכאן שהסיבה שנברא העולם בעשרה מאמרות – ולא באחד – היא כדי להגדיל את עונש הרשעים המאבדים את העולם בחטאיהם. שכן, איבוד עולם שנברא בעשרה מאמרות חמור עשרת מונים מהחרבת עולם שנברא במאמר אחד בלבד.

בקושייתו השמינית, האברבנאל מתפלא: איך אפשר לומר שהרבה ד' מאמרות בבריאת העולם כדי להגדיל את עונש הרשעים? – וכי כך היא מידת הטוב והמטיב? והכתוב צווח (תהילים פט, ג): "עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה"! איה מידת החסד האלוהית?! הרי אדרבה! "יותר טוב היה לבוראו במאמר אחד כדי שהחוטא, יקל עונשו, ויענש מעט!" (לשון האברבנאל).

בקושייתו התשיעית, האברבנאל מוסיף שיש בדבר גם חוסר צדק: ומה בכך שהעולם נברא בעשרה מאמרות? והרי ד' היה יכול לבוראו במאמר אחד בלבד! ולמה ייפרע מן הרשעים לפי חשבון של עשרה מאמרות? הם הרי לא איבדו אלא עולם הצריך מאמר אחד!

ואם בחר הקדוש ברוך הוא להרבות מאמרות בבריאת העולם – אין זו אשמת הרשע!

אם גזל ראובן כלי משמעון ואיבדו, והכלי לא היה שווה כי אם דינר אחד, הינה, אם יאמר שמעון שהוא פיזר מממונו וקנה בעשרה דינרים את הכלי – לא יחייבו את ראובן יותר מהשווי האמיתי של הכלי – דינר אחד בלבד! ואם כך בבית דין של מטה – קל וחומר בבית דין של מעלה, שאינו שופט כי אם צדק ואמת!

המהר"ל, בפירושו למשנה, דימה זאת לאדם האומר: "בית זה, אוכל לבנותו במאה דינרים, ואף על פי כן, אפזר עליו אלף דינרים, כדי שאם מישהו ישרוף אותו – יצטרך לשלם לי עליו אלף ולא רק מאה!" – וכי בגלל זה יתחייב השורף לשלם אלף?! – והלוא במאה היה יכול לבנותו!

הקושיה נכונה גם להמשך המשנה: "וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות" – והרי הם מקיימים עולם שהיה יכול להיברא במאמר אחד בלבד! ומה בכך שבפועל "בוזבזו" עליו עשרה מאמרות!?

התשובה לקושיות אלו נעוצה בלשון המשנה עצמה: "בעשרה מאמרות נברא העולם – ומה תלמוד לומר...". כלומר, שאלת המשנה אינה למה ברא ד' את העולם בעשרה מאמרות. בריאת העולם בעשרה מאמרות היא עובדה קיימת. השאלה האמיתית היא מה העובדה הזאת באה ללמד אותנו – "מה תלמוד לומר?". כך הסביר למשל רבנו יונה.

משנתנו אינה סבורה שהעולם נברא בעשרה מאמרות במקום במאמר אחד כדי להחמיר את עונשם של הרשעים ולהרבות את שכר הצדיקים – היא אינה דנה כלל בשאלה זו! כל כוונתה להסביר מה מלמדת אותנו העובדה שהעולם נברא בעשרה מאמרות, אף שלמעשה היה יכול להיברא במאמר אחד בלבד.

ב. ערך הבריאה והאדם

הרמב"ם מסביר בפירושו למשנה שהעובדה שהעולם נברא בעשרה מאמרות מלמדת אותנו כמה גדולה היא המציאות העולמית וכמה היא משוכללת.

משום שהבריאה גדולה כל כך, אדם הפוגע בה בחטאיו עושה מעשה חמור ביותר בהשחיתו דבר גדול ומשוכלל כל כך!

וכן להיפך: המתקן את הבריאה במצוותיו עושה דבר גדול ונפלא בשפרו מציאות משוכללת כל כך!

יש אפוא משמעות אדירה למעשי האדם בעולם, ואין לזלזל בהם!

הבורא הרי היה יכול לברוא הכול במאמר אחד: "ויאמר אֱלֹהִים: יהי עולם! – ויהי עולם". העובדה שהבריאה נבראה בעשרה מאמרות מלמדת אותנו על הערך הגדול של הבריאה ומדגישה לנו את החשיבות של כל פרט ופרט שבה. הידיעה שהבורא ייחד מאמר לכל דבר ודבר במציאות – לאור ולחושך, לים ולשמיים, למאורות ברקיע, לצומח, לחי ולבני האדם – מגלה לנו שלכל דבר בבריאה יש ערך רב.

החסיד יעב"ץ סבור כי עשרת המאמרות שנברא בהם העולם מלמדים אותנו בעיקר על המעלה המיוחדת של האדם, וכי הוא תכלית כל הנבראים, שכן, הבריאה כולה לא נבראה אלא כדי שיעשה האדם את רצון בוראו.

אם ד' היה בורא הכול במאמר אחד, לא היינו יכולים לדעת שקיים הבדל מהותי בין חלקי הבריאה והיינו חושבים שהבריאה כולה היא מקשה אחת, וכל פרטיה שווים זה לזה.

בידול המאמרות מלמד על בידול מעמדות. יש דומם, יש צומח ויש חי. לכל רובד בבריאה יָחַד מאמר משלו משום שיש לו מעמד ייחודי משל עצמו. ומעל לכל רובדי הבריאה ניצב האדם. הוא נברא אחרון בשל היותו פסגת הבריאה! וגם לו יָחַד מאמר משלו, המבטא את מעמדו הייחודי ואת ההבדל המהותי שבינו לבין בעלי החיים.

אילו לא היה הכתוב מפריד בין עניין לעניין במאמרים נפרדים, היה אפשר לחשוב שאין כל הפרש ביניהם, כאילו כל חלקי הבריאה שווים

בערכם זה לזה. המאמרות הנפרדים מלמדים אותנו שכל חלק מיוחד – ובייחוד האדם, האחרון בבריאה, נזר הבריאה.

החסיד יעב"ץ מעלה משל מאדם המבקש להזכיר עשרה חכמים בשמותיהם והוא הולך ומונה אותם בזה אחר זה ברצף: "הרב ראובן, הרב שמעון..." הסדר שבו הוא מונה את שמותיהם אינו בהכרח בא ללמדנו על מעלותיהם, שהרי אינו יכול להזכיר את כולם בבת אחת. ולכן אפשר שכל החכמים המנויים שווים בערכם זה לזה.

אך אם המונה מבקש להראות שהחכמים אינם שווים בערכם זה לזה, הוא מוסיף היכר או הפרש כלשהו בהזכירו את שמותיהם. למשל: "הרב ראובן, ואחריו הרב שמעון..."

החסיד יעב"ץ מביא דוגמה לדבר, מאחד מדיני צוואת המת, המופיע בגמרא (בבא בתרא קלח, א). אדם שוכב על ערש דווי ומצווה איך לחלק את כספו אחר מותו: "תנו מאתיים זוז לראובן, ושלוש מאות לשמעון, וארבע מאות ללוי". האם לראובן יש יתרון על שמעון ולוי בקבלה מעיזבונו של הנפטר משום שהזכר ראשון בצוואה?

הגמרא עונה שאין אומרים: כל הקודם בשטר זוכה – שהרי אין לנו כל ראיה שהנפטר באמת התכוון להעדיף איש אחד מרעהו, וייתכן כי סדר הזכרתם מקרי לחלוטין.

אולם, אם אמר החולה: "תנו מאתיים זוז לראובן, ואחריו לשמעון, ואחריו ללוי" – במקרה כזה, כן אומרים שכל הקודם בשטר זוכה. כאן יש היכר בלשון החולה לתת עדיפות לראשון מהשני ולשני מהשלישי.

כך בבריאה. אילו הקדוש ברוך הוא היה אומר: "יהיו אור ורקיע ויקוו המים..." וכן הלאה, היה אפשר לחשוב שכל חלקי הבריאה שווים בערכם.

אך הקדוש ברוך הוא לא עשה כן, אלא ייחד אמירה לכל בריאה ובריאה: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: 'יְהִי אֹר!'... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: 'יְהִי רָקִיעַ'... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים: 'יִקְוּ הַמַּיִם...' (בראשית א, ג-ט). בכך הוא ביטא שלכל חלק בבריאה יש ערך עצמי משלו, ולא ראי זה כראי זה.

אכן, בניגוד לחולה הנוטה למות, כאן לא נאמר: "ואחריו כן אמר אֱלֹהִים" וכדומה. ועל כן, אין במעבר ממאמר למאמר ירידה במעלה

מבריאה לבריאה – אלא בדיוק להיפך, מבריאה לבריאה יש עליית מדרגה!

ככל שמתקדמים בבריאה, כך עולה ערכם ומעלתם של חלקי הבריאה. וכאמור, בבריאת האדם אחרון ביטא הקדוש ברוך הוא שהאדם הוא נזר הבריאה, פסגת היצירה. האדם נברא לתוך עולם מלא כדי שימצא את כל צרכיו מוכנים לפניו, משום שהוא תכלית הבריאה.

זהו אחד ההסברים של חז"ל (סנהדרין לח, א) מדוע נברא האדם אחרון. הם המשילו זאת למלך בשר ודם שבנה ארמון ושכללו והתקין בו סעודה – ורק בסוף הכניס לתוכו אורחים. האורחים הם התכלית לכל הארמון והסעודה – ודווקא בשל כך הם באים אחרונים.

ג. "שמאבדים את העולם"

משנתנו מדברת על הרשעים ה"מאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות". מה פירושו: "מאבדים את העולם"? באיזו דרך הם מאבדים אותו?

הר"ב מביא הסבר שמצא שאיבוד העולם של הרשעים – הוא באיבוד עצמם! שכן, כל המאבד נפש אחת מישראל – כאילו איבד עולם מלא. והרשעים, שבעוונם מאבדים את נפשם – כאילו מאבדים את העולם!

כל אדם הוא עולם מלא. המשנה בסנהדרין (ד, ה) מסבירה ש"לפיכך נברא אדם יחיד, ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל – מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל – מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא".

הר"ב מוסיף הסבר משלו: הרשעים מאבדים את העולם כולו ממש, בהיותם מכריעים אותו לכף חובה – ונמצא העולם כולו אובד בגללם!

בגמרא (קידושין מ, ב) נאמר שהעולם נידון אחר רובו ואף היחיד נידון אחר רובו. אם עשה אדם מצוה אחת – אשריו שהכריע את עצמו ואת העולם כולו לכף זכות, ואם עבר עבירה אחת – אוי לו שהכריע את עצמו ואת העולם כולו לכף חובה!

במגילת קהלת נאמר (ט, יח): "וְחֹטְאָ אֶחָד יֵאָבֵד טוֹבָה הַרְבֵּה", והגמרא דורשת: "בשביל חטא יחיד שעשה זה – אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה!".

וכך הביא הרמב"ם בהלכות תשובה (ג, ד):

צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה – כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם – חציו זכאי וחציו חייב.

חטא חטא אחד – הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה!

עשה מצוה אחת – הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה! שנאמר (משלי י, כה): "וְצַדִּיק יְסוּד עוֹלָם" – זה שצדק, הכריע את כל העולם לזכות והצילו!

שני פירושו של הר"ב קשורים זה בזה: משום שהרשע מאבד את עצמו ברשעותו – הוא מאבד גם את העולם כולו! בכך שהוא מאבד את עצמו – הוא מכריע את העולם כולו לכף חובה! יש אפוא קשר הדוק בין העולם הקטן – האדם – לעולם כולו.

ד. האדם – תמצית הבריאה

רחמ"ו קובע בפירושו למשנה שהאדם כלול מכל העולמות, שכן, האדם הוא תמצית הבריאה כולה, ואפשר שלכך התכוונה הגמרא (סנהדרין לח, א) באומרה: "אדם הראשון – מכל העולם כולו הוצבר עפרו".

הקשר בין האדם לבריאה כולה הוא קשר חי ופועם. כל מעשי האדם משפיעים על הבריאה, ולכן הכול תלוי בו. משום כך, אמר רחמ"ו: "אל יאמר הסר מאת ד': 'הן אני עץ יבש! ואם אצדק – מה אפעל? ואם ארשע – מה אקלקל?'".

האדם דומה לנקודה מרכזית קטנה, המוקפת אין-ספור מעגלים ההולכים ומתרחבים סביבה. הינה, עם כל קוטנה של הנקודה, כל המעגלים המקיפים אותה מושפעים ממנה, וכל שינוי קל בה – גורם לזעזועים אדירים במעגלים הסובבים אותה.

כך האדם. בכל עניין טוב שהוא עושה, הוא מצמצם את השלילה שבקרבו, ועל ידי כן מתמעט הרע בעולם הזה ובכל העולמות והם הולכים ונעשים מתוקנים. וכן להיפך, בכל מעשה רע שהוא עושה, חלילה, הוא מזיק לעצמו ופוגם בעולמות כולם.

בספרו "נפש החיים", רחמ"ו מרחיב בדבר השפעת האדם על המציאות כולה. נזכיר מעט מדבריו (א, ג):

ברא הוא יתברך את האדם והשליטו על רבי רבוון כחות ועולמות אין-מספר ומסרם בידו, שיהיה הוא המדבר והמנהיג אותם, על פי כל פרטי תנועות מעשיו ודבוריו ומחשבותיו וכל סדרי הנהגותיו, הן לטוב או להיפך ח"ו...

זהו: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים...". (בראשית א, כז), "כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (שם ט, ו). שכמו שהוא, יתברך שמו, הוא האֱלֹהִים, בעל הכחות הנמצאים בכל העולמות כולם, ומסדרם ומנהיגם כל רגע כרצונו – כן השליט רצונו יתברך את האדם, שיהיה הוא הפותח והסוגר של כמה אלפי רבואות, כחות ועולמות, על פי כל פרטי סדרי הנהגותיו בכל ענייניו, בכל עת ורגע ממש.

האדם הוא אפוא מרכז הבריאה, וכל מעשה שלו משפיע על המציאות כולה.

מכאן מובנת חומרת מעשיהם של הרשעים. למעשיהם הרעים יש השפעה גורלית על המציאות כולה. בכל חטא ועוון שלהם הם אינם מזיקים רק לעצמם, אלא מאבדים את העולם כולו! ולא רק בהיותם מטים את העולם לכף חובה, אלא גם משום שלמעשים הרעים עצמם יש השפעה ישירה על שלמות הבריאה.

ה. בואו חשבון!

הגמרא (בבא בתרא עח, ב) דורשת את הכתוב (במדבר כא, כז): "עַל כֵּן יֵאמְרוּ הַמַּשְׁלִיִּים בְּאוֹ חֶשְׁבוֹן". "הַמַּשְׁלִיִּים" – אלו המושלים ביצרים; "בְּאוֹ חֶשְׁבוֹן" – בואו ונחשב חשבוננו של עולם.

זהו אפוא עניינה של משנתנו: להדגיש לאדם את חשיבותו בעולם. מתוך תודעה זו, עליו לחשב בכל מעשה שהוא עושה את החשבון של העולם כולו – ולא רק את החשבון האישי והפרטי שלו. על האדם מוטלת אחריות אדירה על עולם ומלואו!

ביד האדם לקיים עולם ומלואו שנברא בעשרה מאמרות – אך חלילה גם לאבד עולם מלא שנברא בעשרה מאמרות. בעשרת המאמרות שברא

ד' את העולם, הוא בא בעצם לומר לאדם: "ראה מעשי, כמה נאים ומשובחין הן! וכל מה שבראתי - בשבילך בראתי! תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת - אין מי שיתקן אחריך!" (קהלת רבה ז, יג).

משנה ב (א) עשרה דורות

עֲשָׂרָה דוֹרוֹת מֵאָדָם עַד נֹחַ – לְהוֹדִיעַ כְּמָה אֶרֶךְ
אֲפִים לְפָנָיו: שְׁכָל הַדּוֹרוֹת הָיוּ מְכַעֲסִין וּבָאִין – עַד
שֶׁהִבִּיא עֲלֵיהֶם אֶת מִי הַמַּבּוּל.

עֲשָׂרָה דוֹרוֹת מִנֹּחַ עַד אַבְרָהָם – לְהוֹדִיעַ כְּמָה אֶרֶךְ
אֲפִים לְפָנָיו: שְׁכָל הַדּוֹרוֹת הָיוּ מְכַעֲסִין וּבָאִין – עַד
שֶׁבָא אַבְרָהָם וְקָבַל עָלָיו שְׂכָר כָּלָם.

א. "כמה ארך אפיים לפניו!"

המשנה הראשונה בפרקנו עוסקת בעשרת המאמרות שנברא בהם העולם, ומשנתנו עוסקת בשלבים הבאים של ההיסטוריה העולמית, כפי שמוספר במקרא. וכמו המשנה הקודמת, גם משנתנו משתמשת בכפולות של עשר: עשרה דורות מאדם הראשון עד נח, ועשרה דורות מנח עד אברהם.

עשרת הדורות הראשונים והשניים באים להודיע לנו כמה ארך אפיים הקדוש ברוך הוא. אף על פי שכל הדורות האלה היו מכעיסים לפניו, עם כל זה, השליט ד' את מידת הרחמים על מידת הדין ולא העניש אותם.

אכן, יש הבדל בין שתי עשרות הדורות: סופם של עשרת הדורות הראשונים היה בחורבן העולם במבול, ואילו סופם של עשרת הדורות השניים היה במתן שכר לאברהם אבינו¹.

המשנה הקודמת, שדיברה על עשרת המאמרות, לימדה אותנו שנפרעים מהרשעים המאבדים את העולם ונותנים שכר טוב לצדיקים

1. הסבר לכך ראה בשיעור השני למשנתנו.

המקיימים אותו. משנתנו מגלה לנו שד' הוא ארך אפיים, ואף שהרשעים מאבדים את העולם, אין הוא ממחר להענישם, אלא ממתין להם ומתאפק בכיכול מלהענישם, בדומה לנאמר בישיעיהו (מב, יד): "הַחֲשִׁיתִי מְעוֹלָם, אַחֲרַיִשׁ, אֶתְאַפֵּק".

החסיד יעב"ץ מסביר בפירושו שמשנתנו באה להודיע "עיקר גדול מהנהגת ד' יתברך".

בפירוש רש"י מוסבר מהו אותו עיקר גדול. את האמור במשנה: "להודיע כמה ארך אפים לפניו", הוא מסביר כך: "שהמתין לרשעים כל כך ולא נפרע – **שמא ישובו**". אין הקדוש ברוך הוא חפץ באובדן עולמו. ואף אם ראוי לעולם להיחרב בעטיים של הרשעים המאבדים אותו – עם כל זה, אין ד' ממחר להיפרע מהם, אלא נותן להם זמן לשוב בתשובה ולתקן את מעשיהם.

זהו אחד מהיסודות של תפילת יום הכיפורים, כפי שאנו אומרים בתפילת נעילה ביום זה:

ואתה, ברחמיך הרבים, לא תחפוץ בהשחתת עולם... ורוצה אתה בתשובת רשעים, ואין אתה חפץ במיתתם, שנאמר (יחזקאל לג, יא): "אִמֹר אֲלֵיהֶם, חַי אֲנִי, נְאֻם אֲדֹנָי ד', אִם אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הָרָשָׁע – כִּי אִם בְּשׁוּב רָשָׁע מִדְּרָכּוֹ וְחָיָה! שׁוּבוּ שׁוּבוּ מִדְּרָכֵיכֶם הָרָעִים, וְלָמָּה תָּמוּתוּ בַּיִת יִשְׂרָאֵל!"; ונאמר (שם יח, כג): "הַחֲפֹץ אֶחְפֹּץ מוֹת רָשָׁע! נְאֻם אֲדֹנָי ד', הֲלוֹא בְּשׁוּבוּ מִדְּרָכֵי וְחָיָה!"; ונאמר (שם שם, לב): "כִּי לֹא אֶחְפֹּץ בְּמוֹת הַמֵּת, נְאֻם אֲדֹנָי ד', וְהָשִׁיבוּ – וְחָיּוּ!".

אכן, אם האדם מתעקש שלא לשוב בתשובה ומתבצר בחטאו, הוא מזיק למציאות כולה, הוא מאבד את העולם שנברא בעשרה מאמרות – תחילה את עולמו שלו, ומתוך כך את העולם כולו – ואז כבר אין ברירה אלא להיפרע ממנו. אך הקדוש ברוך הוא ארך אפיים, ועד שהוא נפרע מבני האדם בחומרה, הוא מעניק להם הזדמנויות רבות לשוב בתשובה ולתקן את דרכם וגורלם.

בסוף פרשת בראשית, מתוארת השחתת העולם של עשרת הדורות הראשונים. לפני שהכריע ד' את העולם לאבדון במבול, הוא הקדים ואמר: "לא יִדּוּן רֹחִי בְּאָדָם לְעֹלָם בְּשָׁגַם הוּא בְּשָׂר, וְהָיוּ יָמָיו מְאֹה

וְעֵשְׂרִים שָׁנָה (בראשית ו, ג). רש"י מפרש: "עד מאה ועשרים שנה אאריך להם אפי, ואם לא ישובו – אביא עליהם מבול", וכן במדרש (ילקוט שמעוני תורה, מז): "שהרבה היה הקדוש ברוך הוא מצטער על דורו של מבול שלא יאבדו, לפיכך התרה בהן מאה ועשרים שנה – והיו מכעיסין יותר מדאי". הרי שלא מיהר הקדוש ברוך הוא לגזור את דינם.

הרמב"ם כותב בהלכות תשובה (ג, ב) שאדם שעוונותיו רבים מזכויותיו – מיד הוא מת ברשעו. ולא רק אדם פרטי, אלא גם מדינה שעוונותיה מרובים – מיד היא אובדת. וכן העולם כולו, אם עוונותיהם מרובים מזכויותיהם – מיד הם נשחתיים.

אילו היו שואלים אותנו מה מצבו של העולם, סביר שהיינו אומרים שחובותיו מרובים מזכויותיו. ובכל זאת – העולם עודנו קיים! יש אפוא לעולם מזל שלא אנו חורצים את דינו, אלא הקדוש ברוך הוא...

וכך הרמב"ם כותב בהמשך דבריו: "אין שוקלין אלא בדעתו של אֱלֹהֵי דְעוּת, והוא היודע היאך עורכין הזכיות כנגד העונות". גם ההסתכלות החיובית על העולם וברואיו והאמון הניתן בהם הם חלק ממידת ארך אפיים של הבורא ברוך הוא.

החסיד יעב"ץ מוסיף שד' מאריך אפו לרשעים מסיבה נוספת: שמא יצא מהם זרע מעולה בעתיד. כי אף אם האדם עצמו רשע, אולי יצא ממנו בעתיד אדם צדיק שיביא ברכה לעולם. ובעבור אותו בן, שאולי יצא ממנו, מאריך ד' אפו לרשע.

וכך באמת עולה ממשנתנו. הקדוש ברוך הוא האריך אפו לעשרה דורות הראשונים, אף שרבים מהם היו רשעים וראויים לכלות מן העולם. והינה, בזכות שהאריך להם אפו, יצא מהם בסופו של דבר נח, אשר "מֵצֵא חַן בְּעֵינֵי ד'..." אִישׁ צְדִיק תָּמִים (בראשית ו, ח-ט). אם ד' היה מכלה מיד את הדורות החוטאים – מעולם לא היה נולד נח!

וכן בעשרת הדורות השניים. אילו, למשל, ד' היה מעביר את תרח מן העולם בשל תועבותיו – העולם לא היה זוכה לאברהם אבינו, שיצא מחלציו של תרח והחזיר את העולם כולו לעבודת בוראו!

בדומה לכך מובא בחז"ל (בבא קמא לח, ב) על בני עמון ומואב. ד' מנע את השמדתם רק משום שהיו עתידות לצאת מהן בעתיד הרחוק רות המואבייה ונעמה העמונית!

ב. מכעיסים – לפניו

המדור"ש מדייק בלשון המשנה: "שכל הדורות היו מכעיסין ובאין". לא נאמר שכל הדורות היו חוטאים או פושעים – אלא: **מכעיסים**.

הוא מסביר שהמשנה באה להשמיע בזה את גודל רשעותם. הדורות האלה הכירו בקיומו של ד', ודווקא בשל כך הם חטאו – כדי למרוד בו ולהכעיס אותו! ואף שהיו יודעים שאם ייסתר איש במסתרים, ד' יראנו² – עם כל זאת, היו מכעיסים לפניו!

דבר זה מלמדנו על גודל אריכות האפיים של הקדוש ברוך הוא: אף שהיו חוטאים דווקא, להכעיס, וכלל לא היו ראויים לאריכות אפיים מצידו, עם כל זאת – האריך להם אפו!

כך יוצא שדווקא גודל רשעותם של הדורות האלה, בהיותם מכעיסים לפניו – דווקא היא מדגישה יותר מכול את גודל אריכות האפיים של הקדוש ברוך הוא!

חשוב לציין כי בניגוד לאותם דורות, שהיו יודעים ריבונם וחוטאים כדי להכעיסו – בדורנו, תופעה זו אינה קיימת. בעבר, האמינו אנשים בקיומו של אֱלֹהִים, אבל התרעמו שהוא כביכול נותן להם פקודות, ומתוך כך פשעו ומרדו בו כדי להכעיסו. אבל בימינו אנשים טוענים שאין אֱלֹהִים, חס ושלום, ומשום כך הם מרשים לעצמם לחטוא.

המושג "להכעיס" אינו קיים אפוא בדורנו. אין מי שחוטא בדורנו דווקא כדי להכעיס את האֱלֹהִים, שהרי לצערנו הוא אינו מאמין כלל בקיומו. וגם מי שחוטא בדווקא, אינו עושה זאת כדי להכעיס את האֱלֹהִים, אלא כדי לבטא שאינו מאמין בקיומו.

ג. הזדמנויות לתשובה

המדור"ש עומד על עוד ביטוי של הכעסה מצד הדורות הראשונים. לא רק שהם חטאו כדי להכעיס את הבורא, אלא שאפילו אחרי שהתחיל להביא עליהם פורענות – המשיכו להכעיסו ומיאנו להתיישר ולתקן את מעשיהם.

2. עפ"י הפסוק בירמיהו (כג, כד): "אם יסתר איש במסתרים – ואני לא אראנו? נאם ד', הלא את השמים ואת הארץ אני מלא! נאם ד'".

כך עולה מתיאור התחלת המבול (בראשית ז, יא): "בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעֲיִנֹת תְּהוֹם רָבָה, וְאָרְבַּת הַשָּׁמַיִם נִפְתְּחוּ". בתחילה, רק נבקעו מעיינות התהום. בני האדם, שראו את המים העולים לקראתם מן התהומות ומציפים את הארץ, היו אמורים להבין שמהו אינו כשורה, ומתוך כך לזעוק לבורא ולשוב בתשובה.

אך הם המשיכו להכעיס וסירבו לתקן את מעשיהם. הם אמרו לעצמם שבוודאי ימצאו דרך לסתום את המעיינות בזמן, ושהכול עוד יהיה בסדר. בכך הם החמיצו את ההזדמנות שניתנה להם להינצל. ומכיוון שלא התעוררו לתשובה, נפתחו גם ארובות השמיים ממעל והביאו לאובדנם.

המדרש¹ מדייק זאת בלשון המשנה: "היו מכעיסין ובאין, עד שהביא עליהם את מי המבול" – הם המשיכו להכעיס גם אחרי שמי התהום התחילו לעלות לקראתם מלמטה, עד שבסוף לא הייתה ברירה, והמים הובאו עליהם מלמעלה.

המדרש (אגדת בראשית א, א) שואל: למה אמר הקדוש ברוך הוא לנח לעשות תיבה? והלוא היה יכול להציל אותו, עם משפחתו ובעלי החיים, בדרכים אחרות, פשוטות יותר! למה להטריחו זמן רב כל כך בבניית התיבה?

הוא עונה שמטרת בניית התיבה הייתה לעורר את הבריות לחזרה בתשובה עד שייעקר הצורך במבול, והתיבה תהיה מיותרת! ובלשון המדרש:

כך אמר הקדוש ברוך הוא: מתוך שהוא עושה תיבה וכורת ארזים, מתכנשין (-מתכנסים אנשים) אצלו ואומרים לו: "מה אתה עושה?". והוא אומר להם: "הקדוש ברוך הוא אמר לי: 'עֲשֵׂה לְךָ תֵּיבָה...' (בראשית ו, יד), שאני מביא מבול לעולם מפני שמכעיסין אותי". והם שומעין ועושין תשובה.

במדרש תנחומא (נח, ה) נוסף שבמשך מאה ועשרים שנה התרה הקדוש ברוך הוא בדור המבול שמא יעשו תשובה. ואחר שלא עשו תשובה כל השנים האלה, הורה ד' לנח לבנות את התיבה.

המדרש מוסיף ומספר שנח עמד ונטע ארזים, והיו הבריות שואלות אותו מה עניינם של ארזים אלו. והוא ענה להם שהקדוש ברוך הוא

מבקש להביא מבול לעולם, ושהוא ציווה עליו לעשות תיבה כדי שימלט בה, הוא וביתו. והיו הבריות צוחקות עליו ולועגות לדבריו.

והיה נח משקה את הארזים שנטע, והם גדלים. שוב באו הבריות ושאלוהו לפשר מעשיו, והוא השיב להם כדברים הראשונים, והיו לועגים לו כבתחילה.

אחר שגדלו העצים, קיצץ וניסר אותם, ושוב שאלוהו הבריות לפשר מעשיו, והיה חוזר על דבריו ומתרה בהם. וכיוון שלא עשו תשובה – מיד הביא עליהם את המבול.

רש"י (בראשית ז, יב) היה רגיש ללשון התורה. בתחילה נאמר (בראשית ז, יב): "וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה", ואחר כך נאמר (בפס' ז): "וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל הָאָרֶץ...". מה פשר השינוי? מסביר רש"י: "כשהורידן – הורידן ברחמים, שאם יחזרו – יהיו גשמי ברכה. וכשלא חזרו – היו למבול".

מכל הדברים האלה אנו רואים כמה ארך אפיים היה הקדוש ברוך הוא כלפיהם:

ראשית, הוא לא הענישם מיד, אלא נתן להם מאה ועשרים שנה לשוב בתשובה.

ואף משלא שבו, אלא הוסיפו להכעיסו – לא מיהר לאבדם, אלא הורה לנח לבנות את התיבה כדי לעוררם לתשובה. אך הם רק לעגו ובזו לו.

וגם אחרי שהחל המבול לרדת על הארץ, נתן להם ד' הזדמנות לחזור בהם. בתחילה, נבקעו מעיינות תהום רבה, ורק אחר כך החל הגשם לרדת.

אך כל זה לא עזר! הם סירבו בתוקף לחזור בהם! ורק אז כבר לא נותרה ברירה, אלא להשלים את חורבן הארץ במבול של ממש.

מכאן אנו רואים כמה הכעיסו לפניו – וכמה היה ארך אפיים כלפיהם!

ד. ארך אפיים לנשמות הדורות

מהמשנה נשמע שהמבול הובא על כל עשרת הדורות הראשונים: "שכל הדורות היו מכעיסין ובאין – עד שהביא עליהם את מי המבול" – והרי למעשה, המבול הובא רק על הדורות שחיו בזמן המבול!

ועוד יש לשאול: מדוע נענשו רק הדורות האחרונים? מדוע זכו הדורות הראשונים לאריכות אפיים – ואילו הדורות האחרונים נענשו בחומרה על חטאיהם ועל חטאי הדורות שקדמו להם?

המדור"ש עונה שנשמותיהם של אותם דורות התגלגלו דור אחר דור כדי לתקן את מה שעיוותו בגלגול הקודם שלהם. ואחר שנתן לאותן נשמות עשרת הדורות לחזור ולתקן, עשר הזדמנויות, והם התעקשו להמשיך ולחטוא – שוב לא היו ראויים לאריכות אפיים, ובא עליהם המבול ושטפם.

כאן אנו מגלים אריכות אפיים נסתרת של הקדוש ברוך הוא. ד' ארך אפיים לאדם – לא רק בחייו! אפילו אחר מות האדם, הקדוש ברוך הוא נותן לפעמים אפשרות לחזור לעולם הזה בגלגול אחר כדי לנקות את נשמתו ולתקנה!

אכן, כמה ארך אפיים לפניו!

ה. לא לעולם חוסן!

עד כה התמקדנו במידת אריכות האפיים של הקדוש ברוך הוא. אכן, רבנו יונה מזכיר לנו בפירושו שיש גם צד שני במשוואה, כפי שמפורש במשנה: "עד שהביא עליהם את מי המבול" – בסופו של דבר, יש דין ויש דיין! העולם איננו הפקר!

אותם בני האדם מושחתים שחיו בעשרת הדורות הראשונים ראו כי כל רעה לא באה עליהם והמשיכו בחטאיהם, חשים מוגנים ובטוחים מכל פגע רע.

אך לא לעולם חוסן! הקדוש ברוך הוא שם קץ וגבול גם לאריכות האפיים שלו, ובסופו של דבר, כל התרבות האנושית הישנה והמושחתת חרבה ונמחתה מן העולם במי המבול!

משנתנו אינה מלמדת אפוא רק על אריכות אפיים של הקדוש ברוך הוא, אלא גם על הדין המצפה לרשעים אם יתעקשו שלא לשוב בתשובה.

מתוך כך, רבנו יונה מנחם את עם ישראל בגלותו:

כן תחשוב לגלותינו... לבל תאמר: כמה ימים ושנים כי השיב
חמתו מעל מלכות רומי – ואנחנו בגלות! הלעולם יאריך להם
אפו כי אך אפים הוא?

ידוע תדע כי לסוף ישלם להם כפעלם וכמעשה ידיהם, ויגאלנו
ויושיענו! כי אך אפים גדול הוא – אך באחרית הימים פוקד
עונות ראשונים! ומהר יקדמנו רחמיך כי דלנו מאד!

כשם שלאריכות האפיים כלפי עשרת הדורות הראשונים שם ד' קץ –
כך ישים קץ לאריכות האפיים כלפי אויבינו ומבקשי רעתנו, המשעבדים
אותנו ומכים בנו בלי רחם! כהבטחת ד' בתורה (דברים לב, לה-מג): "לִי
נָקָם וְשָׁלֵם לְעַתְּ תִּמְוֹט רַגְלָם – כִּי קָרוֹב יוֹם אֵיךְם, וְחָשׁ עֲתֵדֶת לָמוֹ! כִּי
יָדִין ד' עִמּוֹ, וְעַל עֲבָדָיו יִתְנַחֵם! ...הַרְגִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ – כִּי דָם עֲבָדָיו יִקּוּם,
וְנָקָם יִשִּׁיב לְאֶרְצוֹ וְכִפָּר אֲדָמְתוֹ עִמּוֹ".

כשאמר רבנו יונה את הדברים האלה, היו אלו דברי נחמה בעומק
הגלות, בימי חושך וצלמוות, בדור מוכה ונרמס תחת עול הגויים
האכזריים המשעבדים. אך אנו, בדורות האחרונים, זוכים לתחילת
התגשמותם של דברי הנחמה, בשובנו לארצנו מכל כנפות תבל, בהקימנו
מדינה עצמאית ומאוחדת ובהעמדת צבא חזק וכלכלה איתנה – על
אפם וחמתם של כל שונאינו ומבקשי רעתנו!

אנו, אין לנו אלא לסיים בשירתו של דוד מלך ישראל (תהילים קמד,
ז-טו):

שִׁלַּח יְדִיךָ מִמְרוֹם, פְּצֵנִי וְהַצִּילֵנִי מִיָּמַיִם רַבִּים, מִיַּד בְּנֵי נֹכַר. אֲשֶׁר
פִּיהֶם דִּבֶּר שְׁוֹא, וַיִּמְיֵנִם יָמִין שְׂקָר.

אֲ-לֵהֵם! שִׁיר חֲדָשׁ אֲשִׁירָה לְךָ, בְּגִבְלֵ עֵשׂוֹר אַזְמֶרְהָ לְךָ!

הַנּוֹתֵן תְּשׁוּעָה לַמְּלָכִים, הַפּוֹצֵה אֶת דָּוִד עַבְדּוֹ מִחֶרֶב רָעָה. פְּצֵנִי
וְהַצִּילֵנִי מִיַּד בְּנֵי נֹכַר, אֲשֶׁר פִּיהֶם דִּבֶּר שְׁוֹא, וַיִּמְיֵנִם יָמִין שְׂקָר.

אֲשֶׁר בְּנִינוּ כְּנִטְעִים מְגֻדְלִים בְּנְעוּרֵיהֶם, בְּנוֹתֵינוּ כְּזוֹיֹת מְחֻסְבוֹת
תְּבִנִית הִיכָל. מְזוּוֹנוּ מְלֵאִים, מְפִיקִים מִזֵּן אֵל זֵן, צֹאנֵינוּ
מְאֵלִיפוֹת, מְרַבְּבוֹת בְּחוּצוֹתֵינוּ. אֵלּוּפֵינוּ מְסֻבְּלִים, אֵין פֶּרֶץ וְאֵין
יֹצֵאת וְאֵין צֹחֶה בְּרַחֲבֵתֵינוּ.

אֲשֶׁרִי הָעַם שְׂפָכָה לוֹ, אֲשֶׁרִי הָעַם שֵׁד' אֲ-לֵהִיו!